

Trávníček, František

Tak zvaná nepřívzvučná slova jednoslabičná

In: Trávníček, František. *Příspěvky k nauce o českém přízvuku*.
Brno: Filosofická fakulta, 1924, pp. 5-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126430>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

u slov pak složených s první částí dvouslabičnou (*rychlonoheho*) vedlejší přízvuk na slabice třetí; přesněji by měl říci: na třetí a páté nebo jen na třetí. Slova nesložená mají podle něho (608—611) vedlejší přízvuk buď na slabice třetí nebo čtvrté; je prý však potřeba zjistiti, je-li v tom nějaká zákonitost.

Podobný případ je, když — jak praví Král — za jednoslabičným slovem přízvučným jdou čtyři slova příklonná (jednoslabičná). Ta tvoří s přízvučným slovem výdechovou jednotku, jedno slovo. Jako v případech hořejších myslí Král (231—232), že ona výdechová jednotka mívá vedlejší přízvuk buď na slabice čtvrté nebo na třetí a páté (před hlavním přízvukem jen na třetí); tedy na př.: *'co jste mi tu dnes řekl* nebo: *'co jste mi tu dnes řekl*. Také v těchto případech se mi zdá výslovnost druhá pravidelná a první abnormální.

Podobný případ je dále, když za trojslabičným slovem stojí dvě slova příklonná. Král 233 praví, že takové skupiny mají vedlejší přízvuk buď na slabice čtvrté nebo třetí a páté (před hlavním přízvukem jen na třetí). Na př.: *'ponese mi to* nebo *'pone,se mi to*, *'pone,se mi to* hoch.

Způsob druhý (s vedlejší přízvukem na slabice třetí a páté nebo jen třetí) podle Krále l. c. nastupuje jen tenkrát, vyslovujeme-li trojslabičné slovo pomaleji. K tomu Král připomíná, že Vaňorný uznává jen způsob druhý. Souhlasím s Vaňorným; srovn. dřívější poznámky.

A podobný případ je konečně ten, když za slovem čtyřslabičným stojí jedno slovo příklonné. Podle Krále 234 vyslovujeme na př. buď *'rychlono, hý tu* *odvětil* nebo *'rychlono, hý tu*. Výslovnost první je prý obvyklejší. V LF. 36 dodává Král, že Vaňorný uznává výslovnost druhou. Souhlasím zase s Vaňorným. Výslovnosti *'rychlono, hý tu*, *'krásno- vla, sá mu* (dívčina řekla) atp. jsme si tuším navykli vlivem starých překladů, prosodicky nesprávných; jdeť o spojení papírová, v živé mluvě naprosto neznámá. Ve spojení obvyklých je zcela zřetelně vedlejší přízvuk na slabice třetí a páté nebo jen třetí: *'poví, dala mi* sestra, *'přívá, zali ho* za nohy (Havlíček, Křest sv. Vladimíra, zpěv 4), *'nehně, vejte se*, *'nena, padlo mu* atp.

Tak zvaná nepřízvučná slova jednoslabičná.

2. Jednoslabičná slova dělí Král na dvě skupiny. O jedné vykládá, že mívají přízvuk „rovný asi vedlejšímu přízvuku slovnímu“, jsou-li „před jiným závažnějším (slovem), opatřeným z té příčiny sil-

nějším přízvukem větným“ (227); na př.: *pan* 'učitel*, *lvi* 'stopa, *můj* 'bratr, *já* 'nevím a pod. O druhých pak praví (229), že mívají větný přízvuk „jen ve zcela zvláštních příčinách“, ale že zpravidla „mají ve větě přízvuk tak slabý, že se blíží nepřívzvučnosti“, a že se proto nazývají bezpřízvukná nebo příklonná (předklonná). Jsou to slova „málo závažná“ a „povahy více formální než pojmové“ (l. c.): některé tvary zájmenné, jako *se*, *mi*, *ho*, *mu*, *tě* a j., tvary pomocného slovesa *jsem* (i *bych*) a jednoslabičné spojky a částice, jako *a*, *i*, *neb*, *zda*, *li*, *že*, *když* atd.

Ale hned dále (230) Král připomíná, že mezi t. zv. slovy příklonnými a ostatními slovy jednoslabičnými „není tak ostrá hranice, jak se na první pohled zdá. Nazýváme příklonnými jenom ta, která zpravidla se přikloňují a zpravidla přízvuku nemají“.

3. Je tuším možné rozdělovati jednoslabičná slova na dvě skupiny zcela zřetelně se od sebe lišící, a to podle okolnosti, mohou-li stávati ve větě na začátku a vůbec po pause či nikoli. Řeknu-li na př. *byl jsem* 'doma, je t. zv. bezpřízvukné slovo *jsem* skutečně bez přízvuku. Ale právě tak nemá přízvuk ve spojení 'náš *pan* 'učitel slovo *pan*, které bezpřízvukným nenazýváme. Ve spojení *když* 'odešel má t. zv. bezpřízvukné slovo *když* právě takový přízvuk jako na př. ve spojení *dnes* 'ráno slovo *dnes*, které bezpřízvukným nenazýváme. Tu je zřetelně viděti, že mezi oběma Královými skupinami není ostrá hranice, přihlížíme-li k okolnostem, připomínaným Králem.

Přece však je mezi jednoslabičnými slovy rozdíl, a to ten, který *jsem* připomněl; tak z uvedených slov *pan*, *když* a *dnes* mohou stávati na začátku věty nebo spojení, kdežto *jsem* — je-li slovesem pomocným — nikoli. Pro slova typu *jsem* bychom mohli ponechati starý název slova bezpřízvukná, nepřívzukná nebo příklonná. Pak by však bylo třeba vyloučiti z této skupiny slova *že*, *ú*, *i*, *až*, *když*, *zda*, *či*, poněvadž mohou stávati na začátku věty: *když* bratr přišel, *zda* nevíš, *až* přijdeš atd. I náležela by do oné skupiny slov nepřívzukných jen slova *ho*, *mi*, *ti*, *si*, *mu*, *mě*, *tě*, *se*, pomocné *jsem* a *li*; neříkámeť na př.: *mi* napsal, *se* vzdálil, *jsem* byl doma, nýbrž: napsal *mi*, vzdálil *se*, byl *jsem* doma.

Tvary pomocného slovesa jest rozuměti indikativ *jsem*, *jsi* atd. a kondicionál *bych*, *bys* atd. Indikativní tvary jsou nepřívzukné v opsaných tvarech typu *chválil jsem*, *byl jsem* *chválil* a *byl jsem* *chválen*, tvary

* Přízvuk, o který mi nejde, neoznačuji; zde tedy neoznačuji vedlejší přízvuk slabiky *-tel* v slově *učitel*.

kondicionální pak všudy: *chválil bych, byl bych chválil, byl bych chválen a byl bych býval chválen.*

Tvary *bych* atd. bývají v jazyce knižním po pause; na př.: *chci, bys to udělal; pobídla, by sobě ukrojili* T. Nováková, *Na Librově gruntě* (Spisy VIII), 9. V mluvě živé se však vyskytá jen *abych*, tedy *bych* až po spojce *a*, s níž tvoří jedno slovo.

Zájmeno *se* stává rovněž někdy po pause; na př.: Karel, ač to slíbil, *se* dosud nevrátil. Bývá to však nikoli na začátku věty, nýbrž po pause uvnitř věty, když je příslušná věta roztržena jinou větou nebo výrazem.

K uvedeným t. zv. slovům nepřízvučným bychom mohli přičísti ještě zájmenné tvary *jej, ji, jí, jich, jim a je*. Mohou sice stávati na prvním místě ve větě, ale jen tenkrát, je-li na nich důraz. Říkáme na př.: *to se jich netýče*, ale v důraze: *jich se to netýče*. Tím se tyto tvary odlišují od slov typu *ho, mi*. Na *li* a pomocném *jsem* důraz vůbec nebývá a místo *ho, mu* atd., měl-li by na nich býti důraz, užíváme tvarů *jeho, jemu* atd.; na př.: *to mi chutná*, ale v důraze: *mně to nechutná*.

Obojí uváděná slova nepřízvučná mohou dále státi na začátku věty tehdy, jsou-li podmětem; na př.: *mi* je dativ, *li* je částice. Srovn. u Krále 229. Slova *ho, mi, ti, si, mě, tě, se, jsem a li* mohou tedy stávati na prvním místě jen v tomto případě, kdežto tvary *jej, ji, jí, jich, jim a je* také tehdy, je-li na nich důraz. Tak je třeba omeziti to, co bylo o obojích slovech řečeno shora. Ale i po tomto omezení je tuším zřetelný rozdíl na př. mezi *ho, mi* na straně jedné a *když, a* na straně druhé, protože tak zv. slova nepřízvučná stávají na prvním místě ve větě jen za zvláštních okolností a zpravidla až na místě jiném.

Po stránce přízvukové se tato okolnost projevuje tím, že t. zv. slova nepřízvučná mívají jen zřídka hlavní přízvuk a zpravidla jen přízvuk vedlejší nebo jsou nepřízvučná; na př.: *'mi* je dativ; *'li* je částice — *'to se mi* *'nelíbí*; *'já se* *'nebojím*; *'co jste mi* *'povídal?* *'dnes se mi* *'to* *'nelíbí*.

Hledíme-li k této stránce, je třeba ještě připomenouti, že naše slova mohou míti hlavní přízvuk v případech jako: *'toar* *'se*, *'dativ* *'mi*, *'aorist* *'bych*. Srovn. u Krále 229. Že mají dále hlavní přízvuk, vyslovujeme-li je sama o sobě, rozumí se samo sebou, ale není to nijak důležitě, poněvadž to jinak nemůže býti.

Ale zase je tuším patrné, že je mezi t. zv. slovy nepřízvučnými *ho, mu* atd. a slovy *až, když* po stránce přízvukové rozdíl. Tak na př.

spojka *když* má hlavní přízvuk nejen ve spojení '*spojka když, ve větě když je spojka*, nýbrž i v případech jiných, jako: '*když jsem se vrátil, když otec odešel* a j.

4. Co bylo řečeno o slovech nepřizvučných, platí pro jazyk spisovný, středočeské nářečí vůbec a pro většinu ostatních nářečí čes. V některých nářečích však mohou příklonná slova stávat na začátku věty.

V nářečí chromečském stává *ho* na začátku věty, je-li na něm důraz; na př.: *ho tam nebeľo, ho sem nevideľ Hošek* v LF. 21 (1894), 278. Podobně v nářečí zlínském: *ho sa já nic nebójím Bart D. I, 24*. A také jinde na Moravě, na př. kolem Blanska: *hu nebelu hani vidět*.

U Kašíka, Popis a rozbor nářečí středobečevs., čteme na prvním místě ve větě *sem (by) a sa*: *sem toho vědela prv dost 76; Zme si složili oheň... a pékli zeměňáky 102; Toš sem si pravila: by to viděla! tamt.; sa ně zdá, že řmí tamt.; to bylo takové robsko, jak kobyla, sa enem kurvit 119*.

Bartoš v Dial. I, 197 praví, že *se, si, sem, bych* „velmi často bývají na prvním místě ve větě, zvláště v nářečí valašském a lašském.“ Na př.: *ma toho, se mi zda, na dvacet měřic; še mi sniľo něpěkný syn (= sen); še (= si) myslí, že...; zme ho (kosa) chytli, zme ho trochu poživili a zme ho zas pustili; sem pisoľ pismo; sem žnuľ: dybys nebyľ poslechnůľ, bych řa býť zhodit; (ćím bys byl rád?) bych sa naućit muzigantem*.

U Suchého, Der Dialekt der Marchebene in Ungarn 81, čteme: *Si pomysleua, že... Patří sem i doklad: Nuž, sa vráciu ten muš... (tamt.), je-li za nuž skutečně pauza, jak naznačuje Suchý čárkou*.

V dokladě „*a zme ho zas pustili*“ z Bart D. je *zme* sice na druhém místě, ale po spojce *a*. V jazyce spisovném však hned za spojkou *a* a *i, ale, avšak* příklonky zpravidla nestávají. Tím třeba doplniti, co bylo o nich řečeno výše. Chovají se tedy tak, jako kdyby spojky *a* atd. ve větě nebyly. Jen *se* bývá někdy po *a*; na př.: jak (úsudky) přeskakují a *se* mění Jirásek, Z mých pamětí I³ (1917), 285.

V nářečích bývají však slova příklonná po oněch spojkách častěji. Tak u Hoška, Nářečí českomor. II, část II (Ukázky podřech polnického), 32 čteme: „*a tetka přišla k její mace a jí to povídala, že...*“ Není tu důraz na *jí*; v důraze lze *a jí* říci i v jazyce spisovném. U téhož auktora, Nář. českomor. I (Podřech polenské), 115 je: *Ale ho f kostele napadlo, aby...* Podobné doklady jsou: *Tozme ryby upékli a zme ho volali, aby...* Kašík 103; *Tady býľ most a ho zebraľa voda tamt. 138;*

neřikál nic, *al'e si* myslít Bart D. II, 35 (han.); včil je v hoferstvá, *a se* prv děláť pánem tamt. I, 197; Pachouek jeu do hor *a sa* mu to neščasí prihodziuo Suchý 81. Z oravského nářečí kolem Vyšního Kubína znám z vlastní zkušenosti příklady jako: ja vam namelem na voz múky, *ale ma* přiděťe po smrti tri noci vartovať; na děň Lucije prišjeu jeden žobrák gu jednéj gazdinéj si pýtať nocovať, *ale mu* ho ona někcela dať; ... *ale hu* (= ji) len naprosiü a j.

Také ze starých památek je mi známo několik podobných dokladů. Tak pomocné sloveso *jsem* stává na prvním místě: (Ciesar vece...: darmo sem vás (mistry) nezval k sobě. Jest zde tak v múdréj útrobě jedna panna... tak věhlasná, že to divno pověděti, | kak jest hlubokéj paměti | i přerošafnéj múdrosti.) *Jsem slýchal* mnohé chytrosti ¶ před sebú mluviece... Kat. 1503; *jsi-li* komu sám *uškodil* Vít. 61^a varianta (z rukopisu v Neubergově knihovně; ve vydání Paterově na str. 203, pozn. 11); *sem-li* ten pes *ukradl*, böh daj, bych opsěl jako ten pes Rožmb. 176.

Tvary *bych* atd. bývají na prvním místě velmi často: *Bych řekl* (= byl jsem řekl) drěve, že... Štít E. 16₂₁ (= začátek výkladu); *by* böh uslyšěti *ráčil* Alx B. 226; *by* takýž *byl* českým králem tamt. 228; *hy* jeden z vás nevěř tomu, | *bych* tuto věc sám o sobě | *zamyslíl* tamt. 319; *by* ty *byl* syn boží, pomohl *by* sobě i nám ML. 117^b (Gebauer III 2^a, 428); atp.

Akus. *tě* je na prvním místě v Tkadl.: věz to tak úplně..., žef na tě chci vždy volati proto, na tě křičěti, tě já chci v své vlastnie tajemné kníhy vepsati 41^a 282 (ve vydání Hrubého a Šimka).

Také po spojce *a* stává někdy slovo t. zv. nepřízvučné; na př.: ktož se s smolú obehodí *a jie* se dotýká Kruml. 157^b (= ně.: a dotýká se ji).

Předklonné skupiny.

5. O případech typu *pan učitel* — viz v § 2 — praví Král, že v nich má jednoslabičné slovo přízvuk rovný asi přízvuku vedlejšímu. Gebauer I, 581—582 je roztrídíje na několik skupin podle povahy slova jednoslabičného: na typ *pan učitel*, *zlý duch*, kde jde o jmenné přívlastky; na typ *ten nezbeda*, kde jde o zájmenné přívlastky; na typ *vy nevíte*, kde jde o jiné tvary zájmenné než v typu předešlém; na typ *dva sousedé*, kde jde o výrazy kolikosti; na typ *dnes ráno*, kde jde o příslovce, a na typ *matka a dcera*, *zda nevíte*, kde jde o spojky.

Král neuvádí sice různé typy, ale má mezi svými příklady o jeden